

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԴԿԱՆ

ՊԵՐԱՆԺԷ.

Այս տարիս Գաղղիոյ մատենագրութեանը մէջ տխուր յիշատակ մը պիտի բողո, իր սկսելէն ի վեր մինչեւ հիմա հնձած ու տարած ականաւոր արանց անուններովը : Այս անմոռաց եւ իրենց հայրենեաց պարծանք եղող անձանց առջիններէն՝ քէ մահուամբը, քէ տարիքովը եւ քէ համբաւովը՝ եղաւ Պերանժէ բանաստեղծն, որուն հոս համառօտ վարքն ու դէմքը կուգեմք ընծայել մեր ընթերցողաց :

Պետրոս Յովհաննէս Պերանժէ ծնաւ ի Փարիզ, օգոստոսի 19ին 1780ին, իր ծերունի դերձակ պապուն տունը, զոր եւ ինքն իսկ *Դերձակ* ըսուած շէրին կամ խաղին (քիւրքիւ, մանի) մէջ կը հաստատէ :

Ի տոյն Փարիզ, որ լին ոսկւով եւ քաղցուն՝
Յամին հազար եւ եօթն հարիւր եւ ութսուն,
Առ դերձակաւ՝ որ հաւ իմ էր հեզ եւ ծեր,
Լքարուք զինչ մատաղ մանկանս՝ ինձ՝ դիպէր :

Տղայութիւնը փողոցներու մէջ անցուց Պերանժէ, Գաղղիոյ յեղափոխութեան խռովայոյզ գաղափարներովը միտքը տողորուցաւ, եւ այն սակաւամեայ հասակովը 1789ին Պասքիլի կործանմանը մասնակից եղաւ : Այս որ տեսան ծնողքը, ուզեցին զինքը Փարիզէն հեռացընել, եւ բռնեցին մօրաքրոջը քով դրկեցին որ Փերոն քաղաքին մէջ պանդոկապետ էր :

Հոն սկսաւ Պերանժէ իւր ուսման ընթացքը առանց առաջնորդի եւ ուսուցչի : Մօրաքրոջը հին խլիւղած գրատանը մէջ Ռասինի եւ Դոնէյի ողբերգութիւններն ու Տելեմաքը գտաւ : Այն մեծ ողբերգուաց վսեմ մտածմունքն ու գեղեցկայանգ քաջուորակ տողերը զօրաւոր արձագանգ ունեցան սրտին մէջ. Տելեմաքին եւս գեղեցկահիւս ու վայելչաբան լեզուն իր ոճն ու լեզուն կրթեց :

Տասուերկու տարեկան որ եղաւ, Փերոնին մէջ Պ. Լինէին տպարանը աշակերտութեան մտաւ, եւ Անդրէաս Շէնիէ ըսուած քերթողին բանաստեղծութիւնը տպելու ժամանակը ինքն եւս սկսաւ մանր քերթուածներ շարադրել, այնպէս որ Պ. Լէնիէ անոր ուսման ունեցած յարմարութիւնը տեսնելով՝ սկսաւ իրեն քերականութեան եւ տա-

ղաչափութեան գլխաւոր կանոնները սովորեցընել :

Տասներորդ տարեկան եղած ժամանակը եկաւ Փարիզ, եւ հայրը շատ ջանաց զինքը առուտորի մէջ խորել, որովհետեւ զարմանալի հեռատեսութիւն, բարակամտութիւն եւ ուղիղ դատմունք ուներ. առանց ամենեւին բուարանութեան կանոն մը սովորելու՝ դժուարին հաշիւներ մտքով կընէր : Բայց բանաստեղծութեան ունեցած կոջումը հօրը ջանքին յաղթեց. Պերանժէ աւելի յանձն առաւ իր կոջմանը հետեւելով աղքատօրէն ապրիլ՝ քան քէ առուտորի մէջ մտնելով հարստանալ : Տանը վերնայարկին մէջ խցիկ մը քաշուեցաւ, ինքն զինքը բոլորովին աշխատանքի տուաւ, ամէն ջանք ըրաւ որ լեզուին տիրէ, ու գեղեցիկ վարժ ոճ մը ունենայ : Նախ կատակերգութիւն մը շարադրեց, յետոյ գաղղիացուց Կլովիս բազաւորին վրայ դիւցազներգութիւն մը շինեց : Բայց ասոնք տպելու, իր հանձարը ճանչցընելու համար ստակ պէտք էր, եւ Պերանժէ հազիւ ապրուստն ուներ : Նայեցաւ որ ասանկով բան պիտի չլմըննայ. այն ատենները Մեծն Նափոյէոն առաջին հիւպատոս էր Գաղղիոյ. 1805ին անոր եղբօրը Լիւսիէն կամ Լուկիանոս Պոնափարքին աղերսագրով մը ըրած քերթուածներէն մէկ քանին դրկեց խնդրելով որ իրեն ձեռք տայ օգնէ : Կանչեց զինքը Լիւսիէն, քաջալերեց, եւ ճեմարանէն իրրեւ կաճառորդ ունեցած ոոճիկն անոր կապեց, եւ այս նամակն իրեն գրեց. « Աղաչեմ զքեզ որ այս ոոճիկն ընդունիս : Երէ աշխատանքով հանձարդ եւս քան զեւս մշակես, անշուշտ եմ որ մեր Պառնասոսին զարդերէն մէկը կըլլաս : »

Հասկըցաւ Պերանժէ որ այսպիսի վեհանձն ձեռնադրութիւն մը արժանի էր երախտագիտութեան. եւ իր վսեմամիտ բարերարին վրայ ունեցած երախտագէտ զգացմունքը սրտաշարժ խօսքերով յայտնեց 1833ին, երբոր անոր անուանը նուիրեց իր քերթուածոց հաւաքմունքը. « Բարերարիս յիշատակը հետս պիտի երբայ մինչեւ գերեզման : Վկայ կը կանչեմ ինձ այն արտասուքն զոր երեսուն տարի վրան անցնելէն յետոյ եւս կըրպփեմ երբոր այն ամենօրնեայ օրը կը յիշեմ, յորում այսպիսի պաշտպան մը գտնելով

կարծեցիք Նախախնամութիւնն ինձ խոստացաւ երջանկութիւն եւ փառք : »

Երկու տարի 1805էն մինչեւ 1807 անշան կերպով Տարեգրութիւնը Մուսէնի ըսուած օրագրին խմբագրութեանը գործակից եղաւ, եւ 1809ին Համալսարանին օգնական քարտուղարի անուանեցաւ : Առաւ 1200 ֆրանք բոշակն իրեն կրբաւեր. եւ երբոր այսպէս իւր ապրուստին վրայ ապահով եղաւ, ինքզինքը բոլորովին իր բանաստեղծական ախորժակին տուաւ. մանաւանդ որ ունեցած պաշտօնին ձեռքը միայն կը բաներ, մըտքին գործածութիւնը ազատ իրեն կը մընար : Եւ այն ատենն անա ետեւէ ետեւ յօրինեց *Իվիտի Թագաւորը* (*le Roid'Yvetot*), *Ռոմէ-Պոն-Թան*, *Անինչը* (*les Gueux*) ըսուած իր առաջին շէրերն եւ ուրիշ փոքրիկ հրաշակերտներ, որք մինչեւ կայսեր, այսինքն Նախօրէնի արքունիքը կը հնչէին :

Այն միջոցին որ Պերանժէն իր մեծին տուած զբոսածները կօրինակէր, նա եւս Պերանժէն շէրերը կօրինակէր :

Շէրերուն հաւաքումը 1814ին Պուրպոնեանց քաղաքագրութիւնը Գաղղիոյ մէջ նորէն հաստատուելէն յետոյ հրատարակեց, եւ միտքը դրաւ Պերանժէն որ իր խաղերուն Գոլլէ, Փանար եւ Տեգոմիէ շէրահանից խաղերէն աւելի վսեմութիւն տայ, իր մուսան հայրենեաց եւ ազատութեան ծառայութեանը նուիրէ, այնպէս որ իր շէրերը ժողովրդեան ձայնին ու մտաց արձագանգներն ըլլան. 1821ին իւրոյ ընծայեց իր հռչակաւոր Տաղերը (*Odes*), յորս մեծամեծ գովեստներով կայսերութեան զինուորական փառքը կը հռչակէր, եւ իր Երգիծանքը (*Satires*) որով Պուրպոնեանց քաղաքականութիւնն ու բարքը չարաչար կը պախարակէր :

Հարկաւ այսպիսի համարձակախօսութիւնը տէրութեան առջեւ անպատիւ չէր կրնար մնալ. Պե-

րանժէն պաշտօնը կորսնցուց եւ դատաստանի կանչուեցաւ. եւ քեպետ իր մեծանուն Տիւփէն փաստաբանը զինքը քաջութեամբ պաշտպանեց, ու ատենին մէջ կըսէր « Պերանժէն շէրերէն շատը տաղերգութեան կընմանին : Թէ որ անոնց մէջէն մէկքանին հանեմք, որոնք զինուոյ եւ սիրոյ նուիրուած են, մնացածովը մեր հռչակաւոր քերթողը զարիւ-

քիւն, զփառս, հայրենեաց եղած ծառայութիւններն ու ազատութեան սերը կը բգէ : Ճշմարիտ է այն խօսքը քէ մատենագիր մը իր զբոսածոցը մէջ ինքզինքը կը նկարագրէ. մեք այլ ըստ այսմ Պերանժէն բնաւորութիւնը իր երկասիրութեանցը մէջ կը գտնեմք. բնութեամբ անկախ, վիճակով աղքատ, աղքատութեանը վրայ եւս գոհ, վասն զի ամեն բանի վրայ փիլիսոփայօրէն կը մտածէ, եւ իշխանութեան զեղծմունքները միայն կը պախարակէ : Իւր ըսածն հիմա խիստ քիչ մարդ կայ որ կարող

Պերանժէն.

ըլլայ ըսել. « Թշուառութիւնը միայն շողօքօրեցի : » Սակայն եւ այնպէս երեք ամսուան բանտարկութեան եւ 500 ֆրանք տուգանք տալու դատապարտեցաւ Պերանժէն :

Բանտարկութիւնն եղաւ Սենթ-Փելաժի. հոն շարադրեց *Տաղանագիր մուսային իմոյ* (*Építaphe de ma muse*), *Բեկեալ Չաւաղ* (*Violon brisé*), *Նզոգեալ գարուն* (*Maudit printemps*), *Գիտութիւնք* (*les Sciences*), *Ծիծառուներ* (*les Hirondelles*) ըսուած շէրերը : Բանտէն որ ելաւ, աղքատութեան մէջ ընկաւ, բայց իրեն համար անկախութիւնը առաջին հարստութիւնն էր : Իր Յակօր Լաֆիլը եւ Քաղիմիր Փերիէ բարեկամները շատ ուզեցին որ իրեն շահաւետ պաշտօն մը տան, ճար չեղաւ որ յանձն առնու. չուզեց իր մտաց համոզմունքը անձնական շահուն զոհել. ազնուական ու վսեմախոհ իմաստասիրութեամբը չքաւորութիւնը իրեն կը քաղցրացընէր, եւ հին ու մաշած հագուստէն ամբջնալու առջ, պարծանօք կը բգէր զայն.

Օձի երբեք ըզրեզ ի մուշկ եւ յամբար՝

Ձոր պըճնասերք բուրեն յանճանց.

Ո՞ ի գաւիթս իշխանազանց

Տես զիս արկեալ ըզրեզ ճոխին յարհամարհ.

Վասն երիզուց գունոց Դադղիա բովանդակ

Աւար եկաց կըռռուց մըրցմանց ղըժընդակ,

Ծաղկունք դաշտաց ի բոյղ ճարմանց շողշողան,

Մի մէք քեցիմք, ո՞ն հինաւորց բարեկամ:

Ներկան չմտածելով՝ ապագային եւս հոգ բնաւ չէր տաներ Պերանժէ, ու տերութեան դէմ սկսած պատերազմը աներկիւղ քաջութեամբ առաջ կը տանէր. 1828ին երկրորդ անգամ դատապարտեցաւ. ինն ամիս բանտ կեցաւ, եւ բարեկամներն ազգային ստորագրութեամբ ժողովեցին տուին վրան ղրուած 10,000 ֆրանք տուգանքը:

Երբոր մեծաւ մասամբ իր քերթուածներովը պատրաստուած 1830ին յեղափոխութեամբ Պուրպոնեանց իշխանութիւնը կործանեցաւ եւ Յուլիանեան ցեղէն Լուի-Ֆիլիպ բազաւորեց, իր բարեկամներն Լաֆիթ, Տիւփոն տըլ'էօր, Սեպասթիանի մեծամեծ իշխանութեանց հասնելով՝ մեծութեան ու հարստութեան ճամբան իւր առջեւ կը բանային: Մերժեց անոնց առաջարկութիւնները Պերանժէ, ու կըսէր.

Ոչ, բարեկամք, ես չըկամիմ ինչ լինել.

Ձընգեղսղ ալլուր սերմանեցէք եւ ըզբարձ.

Ոչ. արքունեաց զիս ոչ ետ Տէր ծընանել.

Երկջուտ բըռնուն՝ յոստոյէ փախչիմ իշխանաց:

.

.

Թոյլ ապա տուր յապարանես ելանեմ,

Ձեր մեծութեանց ողջոյն մի տալ եր ինձ հարկ.

Բարենաւ մընայք: Դըրանց ձերոց ես ըստ սեմ

Թողի ըզմոյկս եւ շուքակ:

Իրաւքնէ սկսաւ երգել, եւ իր աշխատանքէն եկած ստակովն՝ աղքատօրէն՝ բայց եւ ազատօրէն ապրիլ, առանց ամենեւին մեկուն կամ մեկալին պարտական ըլլալու: Իր շէրերը մէյմէկ երգ դարձան. *Յիշատակը մանկութեան* (*les Souvenirs d'enfance*), *Յակոբ* (*Jacques*), *Մեր Թափառականը* (*le*

Vieux vagabond), *Աղքատ կինը* (*la Pauvre femme*), *Անճնասպանութիւն* (*le Suicide*), *Յիշատակը ժողովրդեան* (*les Souvenirs du peuple*) եւ *Թափառական Հրեայն* (*Juif errant*) 1833ին հրատարակուելով՝ մեծապէս իրանունը հռչակեցին եւ արդի ժողովրդական քերթողաց պարագլուխ զինքն անուանեցին: Լուի-Ֆիլիպին բոլոր 18 տարուան քաղաւորութեան ժամանակը *Ջրհեղեղ* (*le Déluge*) ըսուած շէրն միայն հրատարակեց, որ 1848ին պատահած յեղափոխութեան գուշակութիւնն էր:

Մինչեւ ետքը անփառասէր մնաց Պերանժէ. շատ անգամ երեսփոխան ազգային խորհրդարանի ընտրուեցաւ լիուլի քուէիւք, եւ յանձն չառաւ. Դադղիոյ ձեմարանն եւս ամէն անգամ որ անդամ մը կը պակսէր՝ զինքը տեղը կը նստէր, եւ միշտ կը մերժուէր: Փոքրիկ բնակարանին մէջ անշուք ու սակաւապէտ կեանք կանցըներ եւ աւելցած ստակը ծածուկ ու անյայտ կերպերով կարօտելոց օգնութեանը կը գործածէր:

Պերանժէին ողորմածութիւնը հասկըցընելու համար հետագայ դիպուածը պատմեմք: Փարիզ բնակած ժամանակը, շատ անգամ բնակարանն ելլելու իջնելու ատեն սանդուխներուն վրայ մարդու մը կը հանդիպէր, որում մագնիսական համակրութիւն մը կը զգար. ուշիմ ու վշտահար էր կերպարանքը, եւ հագուստը քեպտ եւ վերջի աստիճանի մաքուր ու կոկիկ, սակայն եւ վերջի աստիճանի կարօտութիւն մը կը ցուցնէր: Փորձութիւն կը ըլլայ Պերանժէին իմանալ քե՞ով է արդեօք այդ մարդը. վերջապէս օր մը ետեւէն կերբայ ոնենակը կը մտնէ, եւ սոսկալի աղքատութիւն ու խնդճութիւն տեսնելով սիրտը կտոր կտոր կը ըլլայ: Մարդասիրտարար կը հարցընէ կիմանայ որ բժիշկ է եղեր, եւ վրայ գլուխ չունենալովը չկրնար ինքզինքը ճանցընել: Հարուստ է եղեր ընտանիքը. բայց քաղաքական կարծեացը պատճառաւ իրեն սրղողեր ու ոչ միայն չուզեր եղեր իրեն օգնել, այլ նաեւ անողորմարար ուրիշներուն եւս կարգիլէ եւ ամէն գուռ առջեւ կը գոցէ:

Դանի մը օրէն դարձեալ կը հանդիպի Պերանժէ այս մարդուն որ խնդութեամբ իրեն կըսէ.

— Ձեռ գիտեր, երեսի քե՛ ընտանեացս սիրտը կը սկսի գուր գալ, վասն զի ինձ պաշար ղրկեր է, այսինքն խոզի ապուխտ (ժամպօն), մէկ պան (քէլլէ) շաքար, տոպրակ մը սուրճ (զահմէ), ճերմակեղէն, եւ այլն, եւ այլն... Եկուր, կաղաչեմ, որ հարստութիւններս տեսնես:

Խեղճ մարդուն ուրախութիւնն որ կը տեսնէ՝

աշխարհ Պերանժէին կըլլայ. ուրախակից լինի իւր նոր բարեկամին, սիրտ կուտայ, եւ այս յայտնի նշան է, կրսէ, որ ընտանիքդ ոչ եւս խստութեամբ հետդ պիտի վարուի :

Այսպէս ուրը տարի միակերպ անցաւ եւ Պերանժէ ամեն հարկաւոր եղածը բժշկին դրկեց. իրաւ է բանի մը կարօտ չեղաւ, բայց չէր հասկընար քէ ինչպէս ընտանիքն որ այնչափ ուտելիք ու հագուստ իրեն կըդրկէր, եւ ոչ կուգէր մէկ նամակին պատասխան տալով զինքն ուրախացրնել : Այսպիսի տխուր մտածմունքներով խեղճին կեանքը կարճեցաւ, եւ իւր Պերանժէ բարեկամին զիրկը վախճանեցաւ օրհնելով իր անողորմ անգութ ընտանիքը :

Արդ ընտանիքը երբէք իրեն բան մը չէր դրկած. այն ուրը տարուան մէջ Պերանժէն անոր կերակուր եւ զգեստ ճարեր հասուցեր էր առանց ամենեւին եւ ոչ կասկած մը տալու : Մէկու մը եւս բերանը բացեր՝ այս վսեմամիտ ողորմութեան, բարեգործութեան, պարկեշտութեան եւ երկայնմտութեան վրայ բառ մը չէր ըսած : Անձանօր կնկան մը ձեռքով դրկելիքը կըհասցըներ խեղճին ձեռքը, որպէս զի բնաւ կասկածի չերբայ : Անանոյն կինը դուրս հանած է բժշկին մահուրէն ետքը Պերանժէին սակաւագիւտ եւ աստուածահաճոյ բարեգործութիւնը :

Իր ողորմածութեամբն ու անպաճոյճ ժողովրդասէր բնաւորութեամբը ամենուն սիրելի եղած էր Պերանժէ, եւ մանաւանդ հասարակ ժողովրդը :

դեան, այնպէս որ ծանր հիւանդութեան գոյժն որ մայրաքաղաքիս մէջ տարածուեցաւ, տանը չորս կողմը բազմութիւնը պատեց, եւ մեծ անհամբերութեամբ անդադար հիւանդութեանը վրայ լուր մը կուգէին առնուլ, մինչեւ որ յուլիսի 16ին մահուան բօքը բոլոր Փարիզը սզով ու տրտմութեամբ լեցուց : Մէկէն տերութիւնը քաղաքին չորս կողմը ծանուցազիրներ կ'ացընել տուաւ քէ իր ծախքովը ազգային մեծահանդէս բաղում պիտի ընէ մեծանուն քերթողին, որ բոլոր ազգին փառք ու պարծանք եղաւ :

Իրաւամբ կողբար Գաղղիա Պերանժէին մահը, վասն զի ինչպէս որ տեսանք, ոչ միայն մեծ քերթող էր նա, այլ նաեւ ուներ ազնիւ, բարեգութ ու մեծ սիրտ : Երկրորդ օրը մեծաշուք փառօք յուղարկաւորութիւնը կատարեցաւ : Մարմինը նախ իր ժողովրդապետական եկեղեցին տարուեցաւ, անտի եւս Փեր-Լաշէզ ըսուած գերեզմանոցը : Քառասուն հազարէն աւելի հոգի ետեւէն յուղարկ կերբային. բոլոր դազաղն անցած տեղերն ալ յոգնախումբ ժողովուրդ դիզուած՝ վշտահար սրտիւ գլուխը կըբանար ու զինքը սիրող եւ պաշտպանող անձին վերջին անգամ մի եւս սիրոյ եւ յարգութեան նշաններ կուտար : Դազաղը իր Մանուէլ բարեկամին դամբանը դրուեցաւ. եւ իւր կամացը համեմատ ամենեւին գերեզմանին վրայ դամբանական ճառ չխօսուեցաւ :

Ազգերնուս Պերանժէի քերթուածոցը ուրիշ անգամ ճաշակն եւս կուտամք :

Կ Ե Ն Յ Ա Ղ Օ Գ Ո Ւ Տ Բ Ա Ն Ք

Շ Ո Ւ Շ Ա Ն.

Աշխարհասէր անձին մէկը հեռու նետելով իրմէն հեշտութեան բաժակն որոյ զիրտն են գեղջք եւ ապաշաւք, եւ մէկդի ձգելով իր մոլորութիւններն ու մոլորութիւնները հեռացեր էր այն ամէն տեղերէն որ անոնց հանդիսարան եղեր էին :

Համոզուելով որ աւելի կարող է խոհեմութեամբ փորձութիւններէ փախչիլ քան քէ ուժովն անոնց յաղթել, գեղ տեղ մը քաշուած կըբնակէր. գուարճութիւններն էին պարզ բայց իրական. միտքը դրեր էր որ բարեսէր մարդուն մեծ երջանկութիւն

է գուրիշները բշուառութենէ ազատել, խեղճութուն օգնել : Աղքատին տնակը այցելութիւն ըրած ժամանակը հետը հոն յոյսը կըծագէր, եւ բափուած արցունքներուն զորս սրբել կըսիրէր՝ խնդութեան ժպիտն իրմով կըփոխանակէր. մեծամեծ քաղաքաց մէջ եղած բազմածախ ու ընդունայն գուարճութիւնները՝ քիչ ծախքով գեղ տեղուանք եղածներուն հետ կըբաղդատէր, ու նորընտիր կեանքին վրայ մեծապէս կուրախանար :

Սակայն շատ անգամ դառն մտածմունք մը